

Краєзнавчо-екскурсійна
діяльність
публічних бібліотек

Департамент культури і туризму
Полтавської обласної військової адміністрації
Полтавська обласна бібліотека для юнацтва
ім. Олесея Гончара

КРАЄЗНАВЧО-ЕКСКУРСІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПУБЛІЧНИХ БІБЛІОТЕК

*Інформаційно-методичні
рекомендації*

Полтава – 2024

УДК 027.022:[908:069.15]](072)
К 79

Автор-укладач: Леся Костенко

Краєзнавчо-екскурсійна діяльність публічних бібліотек : інформаційно-методичні рекомендації / Полтавська обласна бібліотека для юнацтва ім. Олесь Гончара ; автор-укладач Л Костенко. – Полтава, 2024. – 20 с.

Методичне видання містить практичні поради та рекомендації стосовно проведення публічними бібліотеками, які обслуговують дітей, юнацтво і молодь, краєзнавчої роботи, зокрема, здійснення ними екскурсійної діяльності та сприяння розвитку літературного (книжкового) туризму.

Видання адресоване фахівцям бібліотечної справи та культурно-просвітницької сфери, а також усім, хто цікавиться історією свого краю і займається популяризацією цих знань серед юнацтва та молодді.

Бібліотечне краєзнавство

Сьогодні в українському суспільстві багато говориться про виховання патріотизму у юнацтва та молоді. Одним із найефективніших і найдієвіших способів є здійснення краєзнавчої діяльності, в т.ч. й бібліотеками. Вона спрямована на популяризацію знань про свій край, громаду, населений пункт. Ці знання суттєво впливають на формування почуттів, переконань, ціннісних орієнтацій, спрямованих на відданість своїй країні, народові, краєві.

Обслуговування користувачів на тему краєзнавства є одним із найважливіших завдань публічних бібліотек (особливо регіонального та місцевого рівнів). Крім головної функції – обслуговування населення – вони виконують роль установ, які сприяють національному відродженню: поширенню ідей української самобутності нашої нації, духовної єдності, збереженню історичної культурної спадщини, вихованню поваги до історії, культури, мови українського народу. Публічним бібліотекам належить особлива роль у створенні «документальної пам'яті регіонів України», творців енциклопедії свого рідного села, селища, міста, регіону.

Зміст краєзнавчої функції бібліотек полягає у збиранні, обробці, зберіганні та забезпеченні доступу користувачів до традиційних та електронних краєзнавчих документів, а також до інформації про них з метою повного й оперативного задоволення краєзнавчих інформаційних потреб.

Саме тому краєзнавчою роботою з дітьми, юнацтвом та молоддю потрібно займатися не лише школам чи туристичним організаціям, а й публічним бібліотекам. Нехай об'єм цієї роботи буде скромнішим, ніж у педагогічній чи туристичній діяльності, проте бібліотеки, окрім інформаційно-просвітницької функції, будуть виконувати й інші, не менш важливі для встановлення громадянського суспільства завдання: виховні, культурні, патріотичні та інші. Окрім того, така робота буде сприяти залученню користувачів до бібліотеки, її послуг та процесу читання.

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ

Нормативно-правове регулювання краєзнавчого напрямку роботи публічних бібліотек регулюється **наказом Міністерства культури і мистецтв України від 11 червня 1996 р. № 314, в якому затверджено «Положення про краєзнавчу роботу бібліотек системи Міністерства культури і мистецтв України» (далі – Положення про краєзнавство).** Мета цього документа – удосконалення краєзнавчої діяльності публічних бібліотек, уточнення її змісту та основних завдань.

Згідно з цим документом (пункт 1.2.) *«краєзнавча діяльність бібліотек – один із провідних напрямів бібліотечної роботи – передбачає виявлення, збирання і організацію загальнодоступного користування інформацією про певну місцевість (край), зафіксованою у документах».*

Поняття «край» у Положенні про краєзнавство розглядається як конкретна частина країни, яка співпадає з одиницею сучасного адміністративно-територіального поділу (область, район, громада, місто, селище, село). В окремих випадках поняття «край» може бути розширене за межі адміністративно-територіального поділу – відносно територій, які мають специфічні історичні, природничо-географічні, економічні ознаки (Волинь, Галичина, Гуцульщина, Полісся, Поділля, Слобожанщина, Наддніпрянина тощо).

У Положенні про краєзнавство встановлено, що краєзнавча робота окремої публічної бібліотеки ведеться відповідно до її статуту (положення). Тому у статуті чи в положенні про публічну бібліотеку має бути зафіксовано у загальних рисах, що вона здійснює краєзнавчу діяльність.

Відповідно до пункту 2.1.1. Положення про краєзнавство *«краєзнавчу роботу здійснюють спеціальні структурні підрозділи (відділи, сектори) або працівники, які відповідають за цю ділянку роботи, – за участі та в координації з усіма підрозділами, на основі фондів і довідково-бібліографічного апарату бібліотек».*

Таким чином, у публічній бібліотеці має бути відділ чи сектор краєзнавства і, відповідно, розроблене і затверджене Положення про відділ чи сектор краєзнавства (назва може бути дещо іншою). Там прописуються основні завдання відділу чи сектору; конкретний зміст його роботи; структура цього підрозділу; керівництво відділом чи сектором.

Якщо за краєзнавчу роботу відповідає лише окремий працівник (за участю та в координації з усіма підрозділами бібліотеки), то у посадовій інструкції такого працівника це повинно бути обов'язково прописано. У сільських бібліотеках-філіях, де, зазвичай, працює один працівник, здійснення краєзнавчої роботи (як і усієї іншої) покладене на цього працівника і це теж повинно бути зафіксовано у його посадовій інструкції.

Велика частина тексту Положення про краєзнавство присвячена розподілу між бібліотеками різних рівнів краєзнавчих функцій. Детальніше зупинимося на обсязі краєзнавчої роботи обласних бібліотек для юнацтва та публічних бібліотек територіальних громад.

Так, **обласні бібліотеки для юнацтва** у сфері краєзнавства:

- 1) виявляють і зосереджують у фонді максимально повне зібрання краєзнавчих документів відповідно до вікової категорії користувачів;
- 2) формують краєзнавчий довідково-бібліографічний апарат (ДБА);
- 3) формують бази краєзнавчих даних;
- 4) складають краєзнавчі бібліографічні посібники;
- 5) здійснюють бібліографічне інформування з питань краєзнавства свого користувацького (юнацького) контингенту;

б) популяризують краєзнавчу літературу, поширюють знання про край відповідними формами соціокультурної роботи;

7) використовують краєзнавчі матеріали у виховній роботі;

8) надають методичну допомогу в краєзнавчій роботі бібліотекам області, узагальнюють і поширюють кращий досвід;

9) проводять науково-дослідну роботу в галузі краєзнавчої діяльності бібліотек для юнацтва;

10) координують свою діяльність з бібліотеками, навчальними закладами, громадськими організаціями та ін.

Публічні бібліотеки в територіальних громадах області:

1) формують краєзнавчий фонд: у публічній бібліотеці – у повному складі; у філіях (якщо вони є) – документів про регіон, який обслуговують;

2) організовують довідково-бібліографічний апарат (ДБА): зведену краєзнавчу картотеку (каталог) в публічній бібліотеці та краєзнавчі картотеки (каталоги) в бібліотеках-філіях; фонд довідкових і бібліографічних посібників краєзнавчого змісту; архів виконаних довідок краєзнавчої тематики; фактографічні картотеки з питань історії, культури, економіки, екології краю;

3) здійснюють бібліотечно-бібліографічне обслуговування з питань краєзнавства;

4) популяризують документи про край, поширюють інформацію про його історичні, природничі, економічні, політичні, географічні, культурні та інші особливості;

5) беруть участь в експериментальних розробках і впровадженні результатів наукових досліджень з питань бібліотечного краєзнавства;

б) координують краєзнавчу діяльність бібліотек громади, поширюють кращий досвід роботи, співпрацюють з навчальними закладами, культурно-освітніми установами, громадськими організаціями і товариствами, краєзнавчими осередками.

ВИДИ І ВЕКТОРИ КРАЄЗНАВЧОЇ РОБОТИ У БІБЛІОТЕЦІ

Краєзнавчу функцію тією чи іншою мірою виконують усі без винятку

бібліотеки, однак рівень і масштаби її реалізації різні. Центрами бібліотечного краєзнавства є загальнодоступні універсальні публічні бібліотеки регіонального і місцевого рівнів – сільські, селищні, міські, обласні (для дітей, юнацтва, дорослих, загальновікові), які є головними носіями краєзнавчої функції.

Краєзнавча діяльність публічних бібліотек включає в себе такі **головні види**:

- ▶ формування, зберігання та використання фонду краєзнавчих і місцевих документів – краєзнавчого фонду;
- ▶ формування, ведення та використання краєзнавчого довідково-бібліографічного апарату (ДБА);
- ▶ створення системи краєзнавчих бібліографічних посібників;
- ▶ бібліотечне обслуговування щодо надання краєзнавчих ресурсів, продуктів і послуг користувачам;
- ▶ бібліографічне обслуговування, спрямоване на надання користувачам краєзнавчої бібліографічної інформації;
- ▶ поширення краєзнавчих знань, популяризація краєзнавчих ресурсів, продуктів і послуг бібліотек;
- ▶ методичне забезпечення краєзнавчої діяльності бібліотек у регіоні, підвищення кваліфікації працівників бібліотек;
- ▶ пошукова краєзнавча діяльність працівників бібліотек.

Аналізуючи цю роботу, бібліотекарям варто звернути увагу на такі її **аспекти**:

1) краєзнавчий фонд (за змістом і за походженням) – характеристика, склад (книги, періодика), місцева преса – назви видань, наявність нових надходжень, якими саме виданнями поповнюється фонд, чи є відкритий доступ до фонду;

2) книжкові виставки (постійні, тимчасові; реальні чи віртуальні), **перегляди літератури, тематичні полиці** – для розкриття краєзнавчого фонду; їх наявність, кількість, оформлення, місцезнаходження в залі чи на сайті, привабливість для користувачів, чи є зворотній зв'язок – звернення до користувачів, чи відслідковується ефективність краєзнавчих виставок, полиць і переглядів;

3) тематичні папки про край (їх наявність, тематика, назви, наповнюваність, оновлюваність, чи є бібліографічні описи на вирізках із періодики);

4) краєзнавчий каталог чи картотека (наявність у філіях і зведеного в публічній бібліотеці) – чи редагується, чи відкриваються нові тематичні рубрики, позначені на роздільниках іншим кольором (якщо каталог чи картотека паперові) до ювілейних дат року чи нових імен краю, наявність положення про краєзнавчий каталог та паспорт на нього, що сказано про нього у Положенні про систему каталогів і картотек публічної бібліотеки;

5) краєзнавче довідково-бібліографічне обслуговування – Дні краєзнавства, бібліографічні огляди, списки рекомендованої краєзнавчої літератури, складання попереджувальних довідок краєзнавчої тематики, індивідуальне та групове інформування, краєзнавчі довідки користувачам – їхня частка в процентному відношенні, журнал бібліографічних довідок – чи виділяються окремо краєзнавчі, архів виконаних довідок – чи ведеться, фактографічні картотеки з питань історії, культури, економіки, екології краю – чи створені (паперові чи електронні);

6) пошукова робота і краєзнавчі розвідки – легенди краю, видатні люди краю, історія населених пунктів, зниклі населені пункти тощо;

7) видавнича діяльність краєзнавчого спрямування – листівки, буклети, закладки, плакати, посібники, розвідки, досьє, покажчики – що видається і чи видається взагалі;

8) краєзнавчі соціокультурні заходи (планові чи позапланові) – скільки заходів і відвідувачів на них, які саме – форми, назви, у межах чи поза межами бібліотеки проводились, для яких вікових категорій користувачів та чи залучалася юнацтво і молодь; участь бібліотеки у Дні села, селища, міста;

9) презентації та творчі зустрічі із відомими і талановитими людьми краю – з ким саме та яка кількість відвідувачів була присутня на них;

10) краєзнавчі клуби за інтересами – наявність клубів у бібліотеці, їх назви, скільки членів і засідань, вік членів клубу, чи залучене до них юнацтво та молодь, зміст роботи, наявність документації на клуб;

11) краєзнавчі куточки, осередки чи експозиції у бібліотеці, музеї у бібліотеці – їх наявність, тематика, місце розміщення в залі, наповнюваність, як використовується у роботі бібліотеки;

12) створення медіаресурсів краєзнавчого напрямку (відеоролики, подкасти, слайдові презентації, тізери, буктрейлери, інтерактивні плакати тощо);

13) співпраця бібліотеки з місцевими музеями, громадськими організаціями, краєзнавцями, істориками, екскурсоводами, навчальними закладами, краєзнавчими осередками – як довго, разово чи постійно співпрацюють, що спільного зробили і провели, результати співпраці;

14) краєзнавча екскурсійна діяльність бібліотеки – розробка нових екскурсійних маршрутів маловідомими місцями, проведення екскурсій своєю місцевістю (реальних і віртуальних), допомога професійним екскурсоводам у змістовному наповненні екскурсій, співпраця з місцевими екскурсоводами;

15) краєзнавчі матеріали на сайті (блогі) бібліотеки – які рубрики, їхня наповненість, оновлення, хто з працівників цим займається, текст і фото краєзнавчих матеріалів, переходи із сайту бібліотеки на сайти і блоги краєзнавчого та інших місцевих музеїв, краєзнавчих та історичних місцевих сайтів;

16) методична робота краєзнавчого напрямку – видання методичних матеріалів про видатних людей краю, про популяризацію бібліотеками краєзнавства; проведення семінарів, практикумів, майстеркласів, тренінгів із поширення досвіду краєзнавчої роботи та засобів популяризації інформації із краєзнавства.

Для промоції краєзнавчих інформаційних джерел працівники бібліотек мають якнайширше використовувати такий традиційний бібліотечний засіб популяризації фонду як **книжкові виставки**. Він доступний до використання будь-яким книгозбірням, навіть, найменшим сільським. Треба намагатися створювати краєзнавчі виставки не лише інформаційно насиченими і

різноплановими, а й яскравими, креативними, такими, що привертають увагу відвідувачів бібліотеки.

**Види книжкових виставок
для популяризації краєзнавчих інформаційних джерел:**

Виставка – порада	Виставка – рекомендація
Виставка – огляд	Виставка – альманах
Виставка – панорама	Виставка – подорож
Виставка – мандрівка	Виставка – дайджест
Виставка – музей	Виставка – калейдоскоп
Виставка – враження	Виставка – знайомство
Виставка – відкриття	Виставка – експозиція
Виставка – досє	Виставка – вернісаж
Виставка – екскурсія	Виставка – кросворд

Такі книжкові виставки можуть мати **наступні назви**: «Стежками рідного краю», «Чи все ви знаєте про цікавинки свого краю?», «Відкрий для себе рідний край», «Запрошує старовинний ... (назва населеного пункту, наприклад, *Пирятин*)», «Видатні постаті... (назва регіону, наприклад, *Кобеляччини*), «Книжкові путівники краєм», «Заповідні місця ... (назва регіону, наприклад, *Новосанжарщини*), «Наше місто – (село, селище)», «Мій дивовижний ... (назва населеного пункту, наприклад, *Гадяч*)», «Завітайте в ... (наприклад, *Хорольський*) наш край», «Туристичні подорожі ... (назва регіону, наприклад, *Чутівщиною*)», «З книгою та рюкзаком мандруємо ... (назва регіону, наприклад, *Глобинщиною*)».

Говорячи про здійснення краєзнавчої діяльності в бібліотеках саме для юнацько-молодіжної аудиторії, варто зробити **акцент на анімаційних формах роботи**. Сутність анімаційності полягає в активізації культурно-пізнавального процесу і залучення через неформальне спілкування якомога більшої кількості людей до бібліотеки, до її послуг та процесу читання.

Анімаційне краєзнавство допомагає зацікавити людей, і перш за все молодь, краєзнавчою літературою. Під час подорожі, походу, прогулянки, екскурсії краєзнавець акцентує увагу на певних об'єктах історико-культурного надбання і одночасно рекомендує аудиторії літературу, в якій можна знайти детальнішу інформацію про той чи інший об'єкт або подію.

До анімаційних краєзнавчих заходів можна віднести і проведення **батлів** (змагання між двома командами у кращому знанні свого села, селища, міста, громади, краю), і організацію **вікторин**, і **театралізації** (показ за допомогою пластики, міміки і жестів місцевих пам'ятників або визначних людей свого краю, або ж героїв написаних ними творів), і проведення **квестів** (краще на природі, але можна і в приміщенні), наприклад, для полтавського регіону: «**У пошуках скарбів Кочубея**», «**Бібліotravel із полтавськими галушками**», «**Еней і його команда – у бібліотеці**».

Із досвіду роботи бібліотекарів інших областей, можна організувати і провести наступні **бібліотечні активності** для дітей та юнацтва:

- краєзнавчі розвідки «Міста і містечка нашого краю»;
- постійна краєзнавча виставка «Золоті сторінки краю»;
- проєкт «Нова краєзнавча книга!» (спілкування з її авторами);
- виставка «Дитячі письменники нашого краю»;
- проєкт «Історії збережені моменти: місцева архітектура » (краєзнавчі репортажі);
- краєзнавчі перегони «Про місто – через бібліотеку»;
- екологічний краєзнавчий проєкт «Мальовничі куточки рідної землі»;
- проєкт «З любов'ю до читача: книги з автографами у фондах бібліотеки» (*автографи письменників краю*);
- «Молодіжні стендап-екскурсії» (з гідом-коміком);
- навчально-краєзнавчий квіз для молоді «Відчуй дух свого краю» (використання інтерактивного квізу як форми навчання і зацікавлення краєзнавчою інформацією).

Дві останні активності ввійшли до щорічного каталогу «Кращі практики молодіжної роботи в Україні в 2022-2023 роках».

Популяризуючи краєзнавчу інформацію серед юнацтва та молоді, працівникам бібліотек варто використовувати ті форми роботи, які є найдоречнішими для такої вікової категорії користувачів. Ці форми мають бути не лише цікавими і пізнавальними, а й популярними серед сучасної молоді (веселі, інтерактивні, з елементами гри і змагання). Однією з таких ігрових форм роботи є **квест**.

Тому вартим уваги є досвід Комунального закладу «Рівненська обласна бібліотека для молоді», яка організувала для молодіжної аудиторії **краєзнавчий квест «Драйвові мандри містом Рівне»**. Квест проводився бібліотекою у Telegram, яким досить часто користується молодь для спілкування один з одним. Він був спрямований на те, щоб, використовуючи захопливу гру-квест, залучити молодь, особливо із числа ВПО, до вивчення історії міста Рівне, популяризувати історію міста серед його мешканців, спонукати до подальшого вивчення культури та історії краю.

Обмежень для учасників не було; єдиною умовою була наявність Інтернету та користування Telegram. Учасники отримували від модератора-бібліотекаря певні завдання, пов'язані з містом: відгадати відповідний об'єкт (локацію) Рівного, навідатися туди і зробити там фото чи селфі, а фотовідгадку надіслати модератору. Якщо відповідь правильна, гравець отримував наступне завдання (10 завдань – 10 об'єктів – 10 фотовідгадок). Переможці отримали призи – футболки з принтом «Я люблю Рівне» (*детальніше – у матеріалі Войцеховської М. – див. список літератури наприкінці видання*).

Важливою формою краєзнавчої анімації в бібліотеці є **зустрічі молоді з краєзнавцями**. Це можуть бути краєзнавці-аматори, науковці, вчителі, викладачі, письменники, етнографи, історики, архітектори, природознавці, музейники тощо. Важливо, щоб ці спікери добре володіли словом, культурою мовлення, харизмою, могли утримувати цікавість аудиторії до предмету обговорення і вести з нею постійний діалог, щоб їхня розповідь не була «прісною» і нудною.

Враховуючи досвід бібліотек України, з метою **популяризації інформації про рідний край через бібліотечні послуги книгозбірні можуть створити:**

- каталог (в т.ч й електронний) «Народні майстри регіону»;
- підбірку фактів місцевих унікальностей (у вигляді слайдової презентації, альбому, папки, картотеки, електронної бази даних) з назвами «Саме у ... (назва населеного пункту) ...» або «ТОП-10 унікальностей ... (назва населеного пункту)» або «Унікальні родзинки ... (назва населеного пункту)»;
- словнички колоритних місцевих говірок та діалектизмів, які не мають відповідників у літературній мові;
- інтерактивні заходи для пізнання свого населеного пункту та його околиць, наприклад, ігри на відкритій місцевості, квести, велотури;
- музейні куточки, музейні експозиції, музейні кімнати у бібліотеці;
- постійні фотовиставки (з періодичним оновленням світлин) із зображенням місцевих краєвидів і цікавих об'єктів.

Для популяризації краєзнавчого туризму книгозбірні повинні використовувати **сучасні методи бібліотечної роботи та інтерактивні заходи:**

- екскурсії-мініатюри;
- бібліотури;
- краєзнавчі квести;
- мандрівки з бібліорюкзаком;
- віртуальні подорожі;
- туристичні диліжанси;
- бібліокруїзи;
- турне краєм;
- намисто цікавинок краю;
- літературні експедиції;
- бібліо-travel («трєвел» з англійської – «подорож»);
- пізнавальні теренкури («теренкур» з французької – «лікувальні пішохідні прогулянки за визначеним маршрутом»);
- краєзнавчі шпацери («шпацер» з німецької – «прогулянка»);
- трофі-рейди («трофі-рейд» з англійської – «маршрут подолання назвіданих доріг для отримання емоцій»);
- краєзнавчі рейси;
- бібліомандри;
- коментовані відеоперегляди;
- природничі бібліопрогулянки краєм;
- каравани вражень;
- інфопроменади;
- краєзнавчі вояжі;
- пізнавальні бульвари;
- релакс-мандрівки;
- бібліотечні інфогіди;

**28 травня -
ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ
ДЕНЬ КРАЄЗНАВСТВА**

Проведення перелічених бібліотечних активностей можна організувати в межах відзначення **Всеукраїнського дня краєзнавства**, яке відзначають у нашій країні щороку **28 травня**.

ЕКСКУРСІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ БІБЛІОТЕКИ

Особливе місце у краєзнавчій діяльності публічних бібліотек займає саме екскурсійна сфера. Слово «екскурсія» походить від латинського *«excursio»*, що перекладається як *«поїздка»*. Про екскурсії ми говоримо в контексті краєзнавства, тому акцент робимо на тих екскурсіях, які популяризують краєзнавчу інформацію та місцеві визначні чи незвичні об'єкти. І публічні бібліотеки мають певний ресурс та можливості їх організувати та проводити.

Стосовно законодавчого **визначення «екскурсії»**, то нею визнається *«мотивоване пересування у просторі людей з культурно-пізнавальною, оздоровчою, діловою метою на термін до 24 год (до однієї доби) без розміщення на ночівлю»*.

Проводять екскурсії екскурсоводи – люди з широким світоглядом та високою ерудованістю, які роблять акценти на місцевій історії, географії, біології, архітектурі тощо. Екскурсовод за Законом про туризм відноситься до категорії фахівців туристичного супроводу.

Екскурсоводами можуть стати й самі бібліотекарі, здійснюючи при цьому екскурсійну діяльність. Вона не є основною сферою діяльності книгозбірні, але її успішна реалізація може посприяти залученню нових користувачів та підвищенню іміджу бібліотеки в громаді. Тож бібліотекарям варто звернути увагу на цю сферу. За бажанням вони можуть закінчити навчальні курси з підготовки екскурсоводів, а можуть самостійно оволодіти цим фахом, опанувавши різні прийоми показу об'єктів та форми розповіді про них.

Організація екскурсійної діяльності спонукає працівників бібліотек розширювати спектр своїх компетентностей: від вивчення історії до набуття комунікативних якостей. А ще треба опанувати технології підготовки і проведення самих екскурсій та походів. Екскурсія передбачає напрацювання матеріалу відповідно до її маршруту, віку та уподобань екскурсантів, їхньої фізичної підготовки. Крім рокриття теми екскурсії, бібліотекар-екскурсовод повинен продумати санітарні зупинки, оглядові майданчики і, можливо, точки перекусів чи повноцінного харчування.

Зараз спостерігається великий інтерес українців до глибшого пізнання історії, культури і традицій свого регіону. Це спонукає їх здійснювати подорожі в межах рідного краю. І подорожі та екскурсії в межах свого населеного пункту (своєї громади), організовані та проведені бібліотечними працівниками, будуть користуватися попитом серед місцевих жителів.

Для підготовки власне текстів екскурсій (як правило, пішохідних) до послуг бібліотекарів – увесь краєзнавчий фонд та тематичні інтернет-ресурси. Найчастіше бібліотекарі проводять екскурсії старою частиною міста, старовинними вулицями свого населеного пункту з показом сакральних споруд, будівель «з історією», пам'ятників, розповідаючи про події, факти та особистості, пов'язані з цією місцевістю. Але екскурсію можна провести і невеликим містечком чи селищем, яке не є багатим на цікавинки, та потреба в таких екскурсіях є (наприклад, для мешканців-ВПО, просто приїжджих чи немісцевих тощо).

До проведення екскурсій бібліотека може залучати й волонтерів з числа користувачів, друзів, партнерів чи просто зацікавлених осіб. При цьому власне екскурсиводом виступає волонтер, а усі організаційні питання щодо проведення екскурсії вирішують працівники бібліотеки.

Бібліотекарі можуть не лише підбирати, обробляти і систематизувати інформацію про цікаві місцеві об'єкти, а й, як місцеві мешканці, самі скласти увесь туристичний маршрут (що саме оглядати і в якій послідовності). Працівникам книгозбірень до снаги організувати і розробити нові екскурсійні маршрути. Бібліотека може організувати так званий бібліотечний туристичний сезон пішохідних екскурсій на весь рік, а може відкривати його лише у теплу пору року.

Бібліотеки можуть стати і **першовідкривачами нових туристичних маршрутів своєї місцевості**, оскільки поза увагою туристичних агенцій і сайтів для мандрівників залишаються «нерозкручені», але дуже цікаві місця (природні, релігійні чи історичні об'єкти), які знаходяться в селах та невеличких містах області. Є багата історична та культурна спадщина, що є маловідомою навіть місцевим жителям, не говорячи вже про гостей регіону. Бібліотеки можуть робити краєзнавчі розвідки щодо таких об'єктів, окремих місцевостей чи особистостей, на основі яких ними створюватимуться нові туристичні маршрути.

З точки зору запозичення досвіду розробки бібліотеками нових туристичних маршрутів варта уваги і практика буковинських бібліотекарів: Чернівецька обласна універсальна наукова бібліотека ім. В. Івасюка декілька років тому реалізувала **проєкт «Буковина у бібліомаршрутах»**. У межах цього проєкту бібліотеки області розробляли такі екскурсійні маршрути для своїх сіл і селищ, які б могли привабити туристів. Практично скрізь знайшлися цікаві місця: будинок, де хтось жив чи гостював з відомих особистостей, будівля, парк, криниця, які мають якусь історію чи легенду. Усі розроблені бібліотеками туристичні маршрути були зібрані до одного туристичного путівника.

Серед переваг екскурсій, що проводяться бібліотеками, є їх **безкоштовність**. Абсолютна більшість публічних бібліотек організовує і проводить екскурсії на безоплатній основі. Організація і проведення бібліотеками таких екскурсій має на меті залучення нових користувачів шляхом надання

цікавої та корисної краєзнавчої інформації та забезпечення мешканцям громади цікавого інтелектуального дозвілля.

Успішному просуванню екскурсій від бібліотек будуть сприяти їх анонсування та розміщення інформаційних матеріалів у місцевих друкованих та електронних медіа, на місцевих радіо і телеканалах, на сайті чи блозі бібліотеки, на її сторінках у соцмережах, на сайті відділу чи сектору культури місцевої влади; виготовлення інформаційних листівок, буклетів, закладок та розповсюдження їх як в стінах бібліотеки, так і за її межами (на вулицях, в органах місцевого самоврядування, навчальних закладах, закладах торгівлі, інших місцях скупчення людей, «сарафанним» радіо через користувачів бібліотеки).

СЕКРЕТИ ВДАЛОЇ ЕКСКУРСІЇ

Оскільки в якості екскурсоводів часто виступають самі бібліотекарі, які не є професійними фахівцями туристичного супроводу, то варто скористатися **порадами професіоналів щодо організації та проведення вдалої екскурсії.**

Ось лише деякі з них:

1. Підготовлений текст екскурсії треба розповідати, а не читати. Зачитувати лише цитати, які краще надрукувати на окремих картонних картках, щоб зручно було їх виймати із «портфеля екскурсовода».

2. Написаний текст екскурсії має бути за об'ємом більший, ніж потрібно розповідати – це для того, щоб був запас інформації. Екскурсія проводиться неодноразово і для різних категорій людей, тому має бути підготовлений такий об'єм інформації за темою, щоб було з чого вибрати у кожному конкретному випадку.

3. Екскурсовод не повинен говорити під час екскурсії постійно, треба давати екскурсантам «зони відпочинку» (тишу) для огляду об'єктів без текстового супроводу і осмислення почутого.

4. Факти про екскурсійні об'єкти чи постаті викладати лише попередньо їх перевіривши на достовірність у декількох джерелах (якщо у когось з екскурсантів будуть сумніви щодо фактів, то тоді можна повідомити про ці джерела інформації).

5. Цифри і дати під час розповіді можна (а іноді й потрібно) округляти, наприклад: не «в 1947 році», а «У другій половині сорокових років» чи «у перші роки після Другої світової». Так краще сприймається і запам'ятовується цифрова інформація, особливо, коли екскурсанти – діти чи юнацтво. Із цих же причин у числах, які треба озвучити, знаки після коми не називаються: не «16,2 тис. населення», а «більше 16 тисяч населення».

6. Легенди та перекази варто включати в текст екскурсій лише, якщо вони доповнюють тему розповіді і безпосередньо з нею пов'язані, або ж коли немає документальних свідчень (наприклад, коли розповідь піде про життя легендарної авторки і виконавиці пісень Марусі Чурай, що жила у Полтаві, екскурсовод має зазначити, що документальний архів згорів і відомості про неї ми маємо лише за легендами та переказами).

7. Бібліотекарям варто, за можливості, розробляти маршрут екскурсії таким чином, щоб не проходити одне й те саме місце двічі чи тричі.

8. Від бібліотекаря-екскурсовода має «віяти» позитивом щодо об'єктів, які оглядаються під час екскурсії (або він має, хоча б виявляти нейтральне ставлення до них). Ніколи не варто говорити слів на кшталт: *«Я цього не люблю, але вам покажу чи розкажу»*.

9. Обов'язково треба, крім тексту екскурсії, підготувати так званий **«портфель екскурсовода»** і використовувати його під час проведення екскурсії. Це умовна назва комплекту додаткових інформаційних матеріалів.

«Портфель екскурсовода» – це реальний портфель, сумка, папка, швидкозшивач (як кому зручно), де зібрані малюнки, портрети, репродукції картин, фото, окремі предмети, зразки продукції, карти, схеми, інші зображення, які стосуються екскурсійного маршруту і доповнюватимуть розповідь про екскурсійні об'єкти.

Кожне зображення – на окремому аркуші формату А4 чи А3 з картонною основою, щоб зручно було показувати. Краще не показувати екскурсантам зображення і фото на мобільному телефоні, бо, по-перше, вони малого розміру, а по-друге, із-за бликів екрану, особливо у сонячну погоду, зображення погано

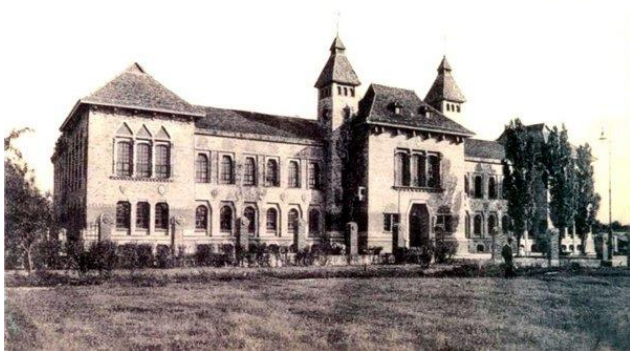

видно.

До «портфеля екскурсовода» включаються ті зображення, які екскурсанти не можуть побачити «в живу» біля об'єкта: наприклад, старі фотографії про те, як колись виглядав цей об'єкт, щоб порівняти і його сучасним виглядом; якщо на сьогодні об'єкт взагалі зруйнований, то показати старе фото із його зображенням на даному місці;

Пресвітеріум у Полтаві

Полтавський губернський земський Управління

показати зображення осіб, чії імена пов'язані з об'єктом, який оглядається (хто тут жив чи працював) тощо.

10. Розроблена екскурсія повинна мати вдалу назву – яскраву, виразну, не банальну, таку, що привертає увагу і запам'ятовується, бо вона є елементом реклами і виконує PR-функцію.

Стосовно проведення місцевих екскурсій працівниками бібліотек, то найкраще її починати у самій бібліотеці (звісно, якщо дозволяє тема екскурсії), де екскурсантів «вводять» в тему, роблять вступ, презентують виставку чи перегляд літератури за темою екскурсії; можливий також показ невеликої слайдової презентації чи відеоматеріалу, пов'язаного з темою екскурсії.

На одязі самого бібліотекаря-екскурсовода обов'язково має бути відповідний інформаційний бейдж.

Вклад у популяризацію місцевої історії та краєзнавчих принад і цікавинок бібліотека зробить, якщо розроблятиме не лише реальні, а й **віртуальні мандрівки** з використанням технічних засобів. Їх можна показувати своїм користувачам у бібліотеці та розміщувати на сайті закладу.

Крім того, для популяризації місцевої історії серед людей з інвалідністю по зору бібліотекарі можуть створити **аудиоверсії екскурсій (подкасти)**, як це зробили в Рівненській ОУНБ в межах реалізації **проєкту «Живе краєзнавство»** (більше про це можна дізнатися із публікації Н. Волян «Проєкт «Живе краєзнавство» в журналі «Бібліотечна планета» № 1 за 2020 рік).

У межах здійснення публічними бібліотеками екскурсійної діяльності можна долучитися й до **процесу навчання самих екскурсоводів** (стати навчальним майданчиком для бажаючих освоїти цей фах). Власними силами чи із залученням фахівців екскурсійної справи у бібліотеці можна проводити різноманітні лекційні заняття, тренінги, показові екскурсійні майстеркласи чи навчальні майстеркласи «Секрети успішної екскурсії» для охочих освоїти це мистецтво.

Доречно також проводити **різноманітні заходи з екскурсоводства** на кшталт **Екскурсійної палітри «Я показую ... (назва населеного пункту)»** або **Товариської екскурсії «Покажи мені ... (назва населеного пункту)»** і навчати охочих азам створення екскурсій та правил показу об'єктів. Тобто бібліотекар може готувати так званих екскурсоводів-аматорів, які б могли проводити екскурсії з правильним показом об'єктів, наприклад, для своїх друзів чи родичів, які приїхали в гості з інших населених пунктів чи регіонів.

Крім того, публічна бібліотека як акумулятор краєзнавчої інформації є незамінним місцем для **підготовки текстів екскурсій професійними екскурсоводами** (або для доповнення їхніх уже існуючих текстів екскурсій, якщо з'явилися нові інформаційні джерела, про які варто повідомляти користувачів).

ЛІТЕРАТУРНИЙ (КНИЖКОВИЙ) ТУРИЗМ – БРЕНД БІБЛІОТЕКИ

Особливе місце в краєзнавчо-екскурсійній діяльності бібліотек займає літературний (книжковий) туризм.

Літературний (книжковий) туризм – це вид туризму, де бібліотекарі і самі бібліотеки є не просто незамінними, а такими, що знаходяться у найвигіднішому положенні серед усіх зацікавлених осіб, що його розвивають, бо володіють тим

об'ємом літературних знань і масивом художніх творів, які необхідні для цього.

Метою літературного (книжкового) туризму є відвідування місцин, пов'язаних з відомими авторами, персонажами або подіями у художніх творах. Літературний туризм на батьківщину улюбленого автора чи книжкового персонажа викличе захоплення у багатьох людей. Деякі книголюби подолають будь-які відстані, щоб пройти слідами «свого» літературного героя. Цей вид туризму привабить людей, які захоплюються художньою літературою.

В основі літературного (книжкового) туризму – літературна екскурсія (краще реальна, хоча може бути і віртуальна), що відрізняється від традиційної екскурсії акцентом на книзі, її авторові, історичних постатях, які стали прототипами персонажів у художніх творах, на історії створення книги.

Літературний туризм може включати в себе не лише відвідування місць, пов'язаних із життям та творчістю того чи іншого письменника у даній місцевості, а й участь у читаннях, різноманітних літературних заходах, пов'язаних із конкретним письменником (наприклад, реальна екскурсія певною місциною може поєднуватися з відвідуванням бібліотеки, де проходитиме літературний захід).

Бібліотеки можуть використовувати свої інформаційні ресурси для складання **«Літературної карти» своєї місцевості** (населеного пункту чи регіону). На таку карту наноситимуться усі об'єкти, які певним чином пов'язані з відомими письменниками, поетами чи подіями у написаних ними художніх творах. Так само бібліотеки в змозі створити **«Туристичну мапу літературних героїв, які походять з їхньої місцевості»**, якщо такі існують. Таким чином, працівники бібліотеки збиратимуть і популяризуватимуть так звані «літературні магніти» своєї місцевості для туристів. На основі цих карт можуть розроблятися окремі літературні екскурсійні маршрути.

У межах промоції літературного (книжкового) туризму бібліотеки можуть реалізовувати **проект «Прогулянки «письменницькими» вулицями міста (селища, села)»**. Він може здійснюватися у різних варіаціях. Практично у кожному населеному пункті є вулиці (площі, проспекти, бульвари, провулки),

названі іменами відомих письменників і поетів, найчастіше таких, які пов'язані із даним населеним пунктом (у ньому народився, жив, працював, відвідував, виступав тощо). На них (чи в інших місцях населеного пункту) можуть зберегтися будинки, пов'язані з літераторами, встановлені їм пам'ятники чи меморіальні дошки, створені музеї, сквери чи парки, заклади, названі їхніми іменами.

Враховуючи їхнє місце розташування, бібліотеки можуть розробити зручний для пересування туристичний маршрут для пішохідної екскурсії «літературними» вулицями та іншими місцями, пов'язаними з цими ж літераторами. Екскурсоводу-бібліотекарю, проводячи екскурсію, треба буде не лише розповісти екскурсантам про ці вулиці, а також і про самих письменників і поетів та показувати видання з їхніми творами (які треба попередньо відібрати з фонду і взяти з собою). Екскурсії «літературними» вулицями населеного пункту можна створювати як декількома вулицями одночасно, так і лише однією, де в центрі усієї інформації буде лише один письменник чи поет.

Екскурсію «літературними» вулицями можна поєднувати із відвідуванням бібліотеки (або на початку заходу, або наприкінці), де екскурсантів варто ознайомити з оформленою книжковою виставкою чи переглядом літератури, пов'язаними з тими письменниками і поетами, іменами яких названі вулиці населеного пункту. Крім того, для екскурсантів можна підготувати й слайдову презентацію, присвячену цим літераторам. Якщо дозволяють ресурси і є можливість залучити акторів-аматорів, то можна підготувати й театралізовану сценку із життя котрогось із письменників чи літературних персонажів його творів. Усе це зробить екскурсію «літературними» вулицями комплексною, різноплановою, цікавою і «бібліотечною» – із популяризацією документного фонду бібліотеки.

Літературний (книжковий) туризм може бути спрямований не лише на літераторів, а й на конкретні художні твори, пов'язані із даною місцевістю чи конкретним населеним пунктом. Тобто персонажі творів живуть чи певний час перебувають у конкретному місці, яке чітко називається в тексті або його можна впізнати за описом у художньому тексті. На цій основі можна розробити екскурсії на кшталт «**Шляхами прочитаних книг**» чи «**Подорож із книгою в руці**», а у самій бібліотеці створити підбірку літератури «...*(Назва населеного пункту)* на сторінках художніх творів» або ж створити «Літературний путівник» із довідковою інформацією про об'єкти і локації населеного пункту чи регіону, що згадуються у різних художніх творах.

Розвиток літературного (книжкового) туризму місцевими книгозбірнями саме **на Полтавщині** – це широке поле для діяльності бібліотек, адже Полтавщина дала світу плеяду відомих письменників і поетів. До їх когорти входять: Іван Котляревський, Микола Гоголь, Олена Пчілка, Григорій Сковорода, Євген Гребінка, Панас Мирний, Архип Тесленко, Володимир Малик, Павло Загребельний, Микола Зеров, Остап Вишня, Олесь Гончар, Леонід Глібов, Оксана Іваненко, брати Тютюнники – Григорій і Григір, Борис Олійник, Василь Симоненко та багато інших.

Крім того, полтавська земля надихала багатьох літераторів, які її відвідували чи жили тут певний час та написали саме тут свої твори. Серед них: Тарас Шевченко, Леся Українка, Володимир Короленко та інші. У їхніх творах описуються реальні історичні постаті полтавського краю та/або історичні місця Полтавщини.

Але не лише класики літератури надихалися полтавською землею. Літератори сучасності, пишучи художні твори історичної тематики, теж «поселяють» своїх персонажів на полтавську землю (*наприклад, твори Андрія Кокотюхи «Вигнанець і навчена відьма» чи Раїси Плотнікової «Непманша»*). І це може стати основою для розробки туристичного маршруту тими місцями, де бували герої цих творів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ТА РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ

Про затвердження Положення про краєзнавчу роботу бібліотек системи Міністерства культури і мистецтв України : наказ Міністерства культури і мистецтва України від 11.06.1996 р. № 314 [Електронний ресурс] // Верховна Рада України : [сайт]. – Електрон. текст. дані. – [Б. м. : б. в.]. – Режим доступу: https://profy.nlu.org.ua/!site/official/o_country.htm (дата звернення; 20.08.2024). – Назва з екрана.

Про туризм : Закон України від 15.09.1995 р. № 324/95-ВР (в редакції Закону України від 18.11.2003 р. № 1282-IV [Електронний ресурс] // Верховна Рада України : [сайт]. – Електрон. текст. дані. – [Б. м.], 2024. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 10.08.2024). – Назва з екрана.

Адаменко М. Бібліотека і туризм: грані взаємодії [Електронний ресурс] / М. Адаменко // Публічна бібліотека об'єднаної територіальної громади : [блог]. – Електрон. текст. Дані. – Київ, 2018. – Режим доступу: <https://oth.nlu.org.ua/?p=1616> (дата звернення: 11.08.2024) – Назва з екрана.

Войцеховська М. Краєзнавчий квест у Telegram як інноваційна форма масової роботи Рівненської обласної бібліотеки для молоді / М. Войцеховська // Бібліосвіт : інформ. вісн. – 2023. – № 4. – С. 78-82.

Волян Н. Проєкт «Живе краєзнавство» (з досвіду роботи Рівненської обласної універсальної наукової бібліотеки) / Н. Волян // Бібліотечна планета. – 2020. – № 1. – С. 14-18.

Кабакова Т. Літературний туризм: 5 напрямків для справжніх книжкових хробаків [Електронний ресурс] / Т. Кабакова // Мандруй та надихайся : [сайт]. – Електрон. текст. дані. – [Б. м.], 2016. – Режим доступу: <https://ua-travels.in.ua/2016/11/08/literaturnij-turizm-5-napryamkiv-dlya-spravzhnix-knizhkovix-xrobakiv/> (дата звернення: 23.08.2024). – Назва з екрана.

Казакова Л. Нові форми краєзнавчої роботи в умовах карантинних обмежень у діяльності Чернігівської обласної бібліотеки для дітей / Л. Казакова // Бібліотечний форум: історія, теорія і практика. – 2022. – № 3 (29). – С. 23-24.

Килимистий С. Анімаційні форми краєзнавчої роботи бібліотек / С. Килимистий // Бібліосвіт : інформ. вісн. – 2023. – № 4. – С. 83-90.

Кушнарєнко Н. Бібліотечне краєзнавство : підручник / Н. Кушнарєнко. – Київ : Знання, 2007. – 502 с.

Пізнай край через бібліотеку (бібліотечний туризм) : методичні поради / [Електронний ресурс] / [уклад. І. В. Терещенко // Департамент культури та взаємозв'язків з громадськістю Черкаської обласної державної адміністрації Комунальний заклад «Обласна універсальна наукова бібліотека імені Тараса Шевченка» Черкаської обласної ради : [сайт]. – Електрон. текст. дані. – Черкаси, 2017. – Режим доступу: <http://library.ck.ua/files/2017/09/07/BiblTurizm.pdf> (дата звернення: 27.08.2024). – Назва з екрана.

Розвиток туризму – через послуги бібліотеки : методичні рекомендації / Департамент культури і туризму Полтавської обласної державної адміністрації, Полтавська обласна універсальна наукова бібліотека імені І. П. Котляревського; автор-уклад. Л. Л. Костенко – Полтава : ПОУНБ, 2020. – 33 с.

Шевченко О. Назва має значення / О. Шевченко // Бібліотечний форум: історія, теорія і практика. – 2023. – № 3 (33). – С. 36-38.

Науково-практичне видання

Красознавчо-екскурсійна діяльність публічних бібліотек

Інформаційно-методичні рекомендації

Автор-укладач Леся Костенко

*Редактор
Комп'ютерний набір
Комп'ютерна верстка
Відповідальна за випуск*

*Наталія Фенько
Леся Костенко
Олексій Якубовський
Світлана Сичова*

*Підписано до друку 11.09.2024 р. 20 стор. Тираж 1 прим.
Полтавська обласна бібліотека для юнацтва ім. Олесь Гончара
36039, м. Полтава, вул. Олесь Гончара, 25а
Вебсайт: <http://libgonchar.org>
Email: pobugonchara@ukr.net*